

GØGEREDEN

– et essay om undertrykkelse
i mødet mellem sociologi og litteratur

Jeg forstår ikke, og jeg kan ikke tolerere, at et menneske skal dømmes efter *den gruppe han tilfældigvis tilhører*, og ikke efter *hvem han selv er* (...)

Primo Levi

Af Benny Lihme

ÅBNING

I Bunuels film *Mælkevejen* (1968) vrimler det med religionskonflikter i det katolske Spanien. To vagabonder er til fods på vej fra Frankrig til Santiago de Compostella ad pilgrimsruten, da de søger ind på en landevejskro. Her bliver de bænket og lytter til en igangværende intens og lærd diskussion om forskellige teologiske anliggender, bl.a. om nadverens beskaffenhed. Sammen med os i biografens mørke klemmer gæsterne på kroen ballerne sammen og anstrænger sig for at følge med i den lærde snak. Pludselig punkterer Bunuel scenen, da døren til kroen slås op, og to velvoksne mænd går direkte mod diskussionsbordet og trækker en af de ivrigste lærde med sig. De to mænd viser sig at være plejere, som skal afhente og inddrive en tidligere præst, der er stukket af fra den nærliggende galeanstalt. Udenfor venter den blå vogn, og der går et suk af lettelse gennem både kroens gæster og os i biografen. Manden var sindsyg og havde bluffet. Vi havde lyttet til en dårs tale uden at vide, den talende var dåre. I løbet af et par sekunder var lærd tale blevet forvandlet til syg ordsalat, og den talende til én, der ikke skulle tages alvorligt. Med udrykningen fra galeanstalten var samtalen forstummet og den talende ugyldiggjort.

SCENER

Ugyldiggørelsen af de sindssyge, den lægelige monolog over galskaben, er temaet for det følgende. Til illustration og fremstilling af temaet er udvalgt to forskellige diskurser, en sociologisk og en litterær. Den sociologiske side repræsenteres af Erving Goffmans banebrydende undersøgelse af den totale institution: *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*, fire essays skrevet i perioden 1957-59. Den litterære diskurs repræsenteres bl.a. af Ken Kesey's roman *Gøgereden* (her bruges den danske version fra 1985 – den amerikanske originaludgave er fra 1962).

Rækkefølgen i min nylæsning af de to bøger har været først Goffmans (1922-82), dernæst Kesseys (1935-2001). Begrundelsen for denne rækkefølge er den enkle, at det er Goffman, som låner fra litteraturen og ikke Kesey, der låner fra sociologien. Da Goffmans essay er skrevet nogle år før *Gøgereden*, er det dog ikke denne han skæver til. Goffmans flere gange citerede litterære reference er således den irske forfatter Brendan Behans fantastiske (fængsels)roman *Borstal Boy* fra 1958.

Goffman beskæftiger sig med den totale institution i bred forstand, dvs. fængslet, klosteret og, især, det psykiatriske hospital (endvidere sågar kz-lejren). Det er den særlige affinitet til den psykiatriske institution, der er pointen i forhold til samlæsningen med romanen *Gøgereden*. Begge diskurser beskæftiger sig med en form for magtspil, hvor den enkelte tildeles en bestemt identitet som syg og påtvinges sociale relationer i den af institutionen frembragte ensartede gruppe. Gennem journalisering gøres patienternes følelser og kendsgerninger om deres liv tilgængelige for et ukendt publikum af ansatte. Hvem observerer mig? Hvem ved hvad om mig indenfor rammerne af denne blikkets magt? Såvel sociologisk som litterær diskurs kan ses som en særlig form for ytring om en særlig form for praksis, som den har fundet sted på store psykiatriske hospitaler. Bag den undersøgte og beskrevne praksis står en objektiverende lægevidenskab, psykiatrien, som forbavsende nok har vist sig blind for de sociale slagsider og konsekvenser af dens egen institutionelle praksis.

DIAGNOSTISK KULTUR

I Norge publicerede Yngvar Løchen (1931-98) en sociologisk fortolkning af *Idealer og realiteter i et psykiatrisk sykehus* (1965). En kvalitativ undersøgelse som finder en diagnostisk kultur på det psykiatriske sygehus – en medicinsk kultur, hvor personalet ugyldiggør patienters ellers normale ytringer som værende udtryk for eller symptomer på deres sygdom og diagnose. Den diagnostiske kultur fungerer ifølge Løchen som en forsvarsmekanisme for personalet i de situationer, hvor de indlagte kommer med kritik eller latterliggørelse af forholdene på institutionen. Som det fremstår i *Gøgereden*, kan plejere og sygeplejersker reducere ellers relevant og rationel kritik fra patienters side ved at henvise til patienternes livshistorie eller symptomer. Diagnostisk kultur er en intrigant måde at ugyldiggøre eller psykologisere ellers relevant kritik på, som når en kritik af overlægen afvises med, at den, der kommer med kritikken, har nogle uafklarede autoritetsproblemer i forholdet til sin far. Eller som når en patients brug af humor vendt mod de institutionelle forhold psykologiseres og afvises som reelle, ved at personalet fortolker det som en forsvarsmekanisme hos patienten, som ikke vil se sin situation og sygdom i øjnene. Grin ikke din manglende realitetsopfattelse væk, du syge, det er jo nok et symptom på, at du er syg....

Psykiatrien har haft svært ved, eller ikke ønsket, at se på sig selv som social organisme, endsigesom magtudøvende instans. Den måde, som psykiatrien ser på, dens tunnelsyn, har gjort den blind for andre væsentlige forhold end de syge og deres symptomer – der er ting, den ikke kan se, på

Sociologen Erving Goffman

Forfatteren Ken Kesey

grund af måden den ser på. Med Max Weber kan der med den psykiatriske institution siges at være opstået en særlig form for *rationalitetens jernbur*, i Kesey's roman betegnet som "the Machine", hvor *ethvert* medlem af personalet har visse beføjelser til at disciplinere *ethvert* medlem af patientgruppen – en hvilken som helst ansat har ret til at røre lidt rundt i en hvilken som helst indlagts liv. Et koldt og for enkeltmennesket meningsløst autoritært system, hvor patienten skal "komme til forståelse" af sin situation – som institutionen og dens ansatte ser den.

ASYL

Inspireret af bl.a. Erving Goffman betragtede den skotske psykiater R.D. Laing (1927-89) den diagnostisk baserede form for masseinstitutionalisering af mennesker som dehumaniserende og indgreb som hård (tvangs)medicinering, elektrochok og bæltefiksering som antipsykiatriske. Paradoksalt nok har asylet og det at være asylist, som har et negativt indhold hos Goffman og Kesey, en positiv betydning og klang hos Goffman-beundrereren Laing, men det i en helt anden aftapning. For Laing havde asylet (af græsk 'asyllos' = ukrænkelig) en positiv konnotation. Asylet var for ham et sted, som de psykisk nødlidende kunne flygte til og betragte som et fristed, et helle, hvor de ikke blev underlagt snævre konformitetsnormer og brutal antipsykiatrisk "behandling" under uværdige forhold.

Asyltanken i Laings humanistiske og interaktionistiske form for psykiatri, som fejlagtigt er gået over i historien som *antipsykiatri*, selv om der blot er tale om en anden form for psykiatri end den gængse, er bedst kendt gennem det af Laing oprettede Kingsley Hall-kollektiv i London og sygeplejersken Mary Barnes, som søgte asyl dér fra mange års ødelæggende traditionel psykiatri. Her kom hun og andre netop til et asyl i ordets oprindelige betydning, hvor de kunne være i fred, indtil de var parate til at invitere terapeuterne indenfor i deres forvirrede og angstfyldte verden. Der var således ikke tale om "brugerinddragelse", men snarere det omvendte, altså "behandlerinddragelse". Den usædvanlige form for human psykiatri i Kingsley Hall, tålmodig og empatisk, er levende fastholdt i den (selv)biografiske bog om Mary Barnes' "rejse gennem sindssygen", som hun har skrevet sammen med sin psykiater Joseph Berke (1972). Berke var amerikaner som også psykiateren Loren Mosher var det. Mosher besøgte ved flere lejligheder Kingsley Hall og brugte bl.a. inspirationen herfra til udviklingen af hans eget alternative psykiatriprojekt *Soteria*, der eksisterer den dag i dag i bl.a. Tyskland.

UNDGÅ AT BLIVE BEHANDLINGSOFFER

I den institutionelle logik, som man møder den hos Goffman og Kesey, har institutionens interesser forrang. Institutionen konstruerer en forskel mellem to kategorier af mennesker, og alt, som udspiller sig i disse separate verdener, hyppigt geografisk placeret på landet eller i udkanterne af store byer, peger tilbage på forskellen mellem lægen og hans diagnostiske kultur og de sindslidende patienter med deres symptomer. Den bureaukratiske maskine er ikke helt sjælløs, men de sociale relationer, den producerer, er af en bestemt beskaffenhed, som fremstår perverteret i forhold til, at det er følsomme menneskers beskadigede selvfølelse, den skal tage sig af. I stedet for at være et sjælfult og topofilt sted (topofili = at være ven med sit sted) æder anstalten sjæle op, når den, med den psykiske sygdom som sit alibi, ignorerer, at også psykisk beskadigede mennesker har behov for indflydelse på de betingelser, hvorunder de ser og bliver set.

Både Goffman og Kesey benytter en dramaturgi, som fremstiller anstaltens scenerier i de sprækker, som hele tiden opstår på baggrund af skellet mellem personale og patienter i den totale institution. Den sociale bevægelighed mellem de to lag er ikke eksisterende eller stærkt begrænset – det er opdelingen mellem yder og modtager, der konstituerer fænomener som "tillært hjælpeløshed", "institutionsskade" og "institutionalisering". Institutionens diskulturation og afklædning af det civile jeg består i en tragisk fratagelse af evne og lyst til at være individ. En baggrund som gør, at nogle vælger flugten væk fra virkeligheden og ind i sygdommen. Goffman taler om forskellige former for *tilpasningslinjer*: at trække sig ind i sig selv (i yderste kon-

sekvens institutionspsykose); *kolonisering*, hvor den indlagte opbygger en stabil og relativt tilfreds tilværelse under de givne betingelser; *omvendelse*, hvor den institutionaliserede overtager den officielle opfattelse af ham og forsøger at udleve rollen som den perfekte patient, osv. Den, der tager kronikerstemplet på sig, og som går ind i en afvigerkarriere, hvor livet bare sidder af, er fortabt.

I Beate Grimstruds roman *En dåre fri* (2010) kombinerer romanens fortæller og hovedperson dårekraft med idérigdom, da hun efter ni måneders indlæggelse på en psykiatrisk afdeling efterlader sig en buste lavet af medicinbægre i personalekontoret. Skulpturen hedder *Behandlingsofret* og har den iboende pointe, at man som psykisk syg for alt i verden skal undgå at blive et behandlingsoffer. Materialet til skulpturen, tomme medicinbægre, symboliserer, at en overdreven tro på medicinens helbredende virkninger er et fatamorgana.

ULIGHEDENS GRÆNSER

Ud fra princippet om, at det er i detaljen, man kan aflæse helheden, har Goffman et sjovt eksempel og sikkert tegn på differentieringen mellem personale og patienter, idet han observerer, at patienter ikke kører bil, mens personalet gør. For ham er det et symbol på, at den ene gruppe har forbindelse med verden udenfor institutionens mure, gennemtrængelighed, mens dette ikke gælder for den anden gruppe. På samme måde kan det at blive set med et barn symbolisere normalitet og få én til at fremstå mindre suspekt.

I en meget personlig sociologisk bog beskæftiger Richard Sennett sig med det, der er bogens titel: *Respekt i en verden af ulighed* (2003). Hans udgangspunkt er imidlertid det modsatte af titlen, nemlig den iagttagelse, at vi kun respekterer mennesker, der er vores lige med hensyn til styrke. Folk i det moderne samfund er ifølge Sennett generelt ikke gode til at give udtryk for gensidig agtelse og anerkendelse på tværs af ulighed. Han fremhæver, at folk mærker denne ulighedens ufravigelige regel, når de får brug for det sociale bistandsystem og oplever, at deres krav på andres opmærksomhed her udelukkende bunder i deres problemer og status som nødlidende.

Mens Sennett finder, at økonomisk afhængighed, "bistandsafhængighed", er ensbetydende med ydmygelse, fandt sociologkollegaen Goffman tilsvarende, at afhængighed af den psykiatriske institution og dets personale førte til krænkelser af personligheden, fordi de indlagte mistede kontrollen over deres eget liv. De blev til passive aftagere af omsorg og objekter for en overvågning, som lå indlejret i opdelingen mellem indlagte og ansatte, mellem svage og stærke. "Giv mig dine symptomer og hjælpeløshed, så giver jeg dig hjælp til gengæld!", synes parolen at have været hos de ansatte. Tragikken består i, at de indlagte kun får opmærksomhed qua deres symptomer og status som syge. Der er tale om en indbygget mangel på gensidighed over ulighedens grænser i en organisation baseret på undgåelse af personlig gensidig respekt.

Spørgsmålet om, hvilken type institution der kan give indflydelse på de anbragtes afhængighedsbetingelser, er selvfølgelig blevet rejst. Hvordan ser en institution ud, der på samme tid giver hjælp og autonomi til de afhængige klienter? Såvel Goffman som Kesey kommer rundt om Maxwell Jones og hans "terapeutiske samfund" på en måde, som jeg uden videre kan tilslutte mig, nemlig at disse forsøg på at reformere de psykiatriske afdelinger har været udtryk for pseudodemokrati og decideret manipulation, som ikke mindst *Gøgereden* fremstiller det i satirens skarpe lys.

METAFOREN "GØGEREDE"

Historisk set har psykiatrien ikke ladet sig anfægte nævneværdigt af sociologien og romankunsten, mens metaforen "gøgerede" for det psykiatriske hospital er slået bredt igennem i såvel befolkningen som kulturlivet. For eksempel har danske litteraturkritikere ikke kunnet skrive om Grimstruds roman uden at henvise til, at det er en bevægende rapport fra en gøgerede. Og i en aktuel teateranmeldelse i Dagbladet Information lyder overskriften "Charme i Gøgereden" om Odense Teaters vellykkede dramatisering af *En dåre fri*.

I 1955-56 arbejdede Goffman et år "i marken" på en sådan gøgerede, det 7.000 patienter store St. Elisabeths Hospital i Washington DC. Ingen vidste hvad Goffman var i gang med, maskeret som

ansat medhjælper for institutionens idræts- og fritidsansvarlige, kunne han upåagtet foretage sine deltagerobservationer. Sociologen var gået ”undercover” som fluen på væggen. Lidt senere, på den amerikanske vestkyst i staten Oregon, arbejdede Kesey som nattevagt på et stort psykiatrisk hospital. Drug- og hippiekulturen var på det tidspunkt ved at bryde igennem, og Kesey deltog i nogle forsøg med peyote og LSD. Da han på nattevagterne begyndte optegnelserne til den bog, som skulle blive en kultbog og litterær klassiker, tog han til tider stoffer i begyndelsen af processen.

Spørgsmålet er selvfølgelig, om sociologiske fund og observationer på store psykiatriske sygehuse i 1950-60’erne i USA fortsat er relevante? En rapport skrevet af professor i organisationssociologi ved Aalborg Universitet i Danmark, norske Tore Jacob Hegland (1933-2002) har peget på, at den totale institutions organisationsstruktur, som personalet er indlejret i, også i en moderne og mindre psykiatrisk institution er kendetegnet ved en grundlæggende gensidig social afstand mellem repræsentanter for de to verdener, personalet og de indlagte. Organisationsstrukturen mere end menneskelig uvilje er bestemmende for den opsyns- og kontrolfunktion og disciplinering, som pålægges patientrollen, og som Hegland finder karakteriserer også den moderne psykiatriske totalinstitution. Patienterne befinder sig fortsat i en ”os og dem”- situation i forhold til personalet og vice versa. En systemlogik som betyder fravær af empati, omsorg og samtale i mere end en overfladisk og teknisk forstand. Organisationsstrukturen og de dertil hørende vogterroller, hvor venlige de end forekommer, betyder, at personalet ikke kan danne sig et indtryk af patienterne som personer. Når en ny patient træder ind på den psykiatriske afdeling, træder han ind i et landskab og en kultur, som udstråler, at her er de ansatte til for at tage sig af sygdom.

Hvad lægerne angår, påpeger Hegland ud fra sine observationer, at de kun yderst sjældent havde kontakt med patienterne i det daglige, hvilket forstærkede det teknisk-lægelige fokus, når de endelig havde kontakt. I dette spørgsmål gik Goffman til yderligheder, da han betegnede frygten for nedbrydning af autoritet og social afstand, forbuddet mod personalets fraternisering med patienterne, som et blodskamstabu inden for totale institutioner. En tilspidset *framing* af hans pointe er, at når nogle i udgangspunktet forskellige personer først er trådt ind i den totale institution, stilles de overfor afgørende ensartede vilkår, samme administrative dogmatisme, og reagerer over for disse vilkår på afgørende ensartede måder. Eftersom lighederne i adaptationsmønstre ikke hidrører fra sindslidelsen, synes de at optræde på trods af den.

Så stærk en virkning har altså den totale institutions organisation og kultur i denne sociologiske fortolkning. Hvad patienter som personer angår, var det hos Hegland ”patientkollektivet” som kom til at repræsentere medmenneskelighed og egenkontrol i modsætning til personalets tekniske ydre kontrol.

Goffmans begreb ”underlife” – han var af den opfattelse, at som i storbyen udenfor havde den totale institution også en kollektiv underverden – er hos Beate Grimsrud henlagt til patienternes rygerum, hvor fortælleren kommer til at forstå en skrigende medpatient bedre. Især i rygerummet, skriver hun, bliver patienterne lidt raskere, fordi ”os og dem”-kløften er væk uden det psykiatriske-diagnostiske filter: ”Dér er vi uden personale og kan snakke med hinanden” (s. 465). Uden ”dem”-filteret forbedres den indbyrdes mulighed patienterne imellem for at se, at ”der er mening med galskaben.”

DELTAGEROBSERVATION OG ROMANER

Tore Jacob Hegland, der i 1970’erne som organisationssociolog havde forsket i den bureaukratiske døgninstitutionens kløft mellem ansatte og anbragte, blev selv i 2001 tvangsindlagt på en psykiatrisk institution med akut mani, og det er på baggrund af hans deltagerobservationsrapport som tvangsindlagt, at han efterfølgende har skrevet *Rapport fra en lukket afdeling* (2005). Det psykiatriske hospitals dramatiske virkelighed har gennem årene budt sig til som råmateriale for dokumentariske beretninger indefra. Det kan være i form af Günther Wallraff-journalistik, hvor en journalist fingerer at være sindssyg og lader sig indlægge som pseudopatients, eller det kan være antropologiske og sociologiske fremstillinger samt virkelighedsinitieret fiktion i romaner.

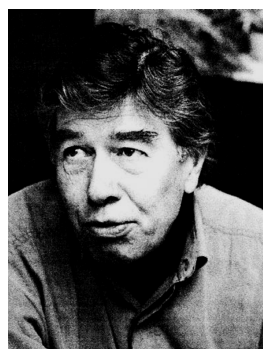
Det psykiatriske sygehus har lige siden Amalie Skrams ulykkelige indlæggelser i København og Roskilde omkring 1800-tallets slutning dannet grobund for romaner som hendes egne *Professor Hieronimus* og *På St. Jørgen*. Bemærkelsesværdige aktuelle udgivelser i Danmark giver ved en sam-læsning et historisk set interessant, men også trist billede af menneskets ulykkelige situation i psykiatrien, hvor systemet også i vor tid forekommer at komme før mennesket. Jeg tænker på gen-udgivelsen af patienten Helga Johansens, af Amalie Skram berømmede, bog *Hinsides* fra 1900 og den lidt over 100 år senere smertelige dokumentar *Hans*, hvor forfatteren Charlotte Strandgaard be-skriver sit liv som mor til en skizofren søn indtil dennes alt for tidlige død som 49-årig efter et om-tumlet og overmedicineret liv i psykiatrisk behandling med moderen som nær pårørende og vagt-hund i forhold til de alvorligste behandlingsovergreb på sønnen.

Undfangelsesperioden for Keseys *Gøgereden* var hans nattevagter og samtaler med de indlagte på virkelighedens anstalt i Oregon – som det også blev tilfældet for Ingvar Ambjørnsen, da han i 1981 udsendte romanen *23-salen* med baggrund i sit arbejde som plejeassistent på Lier sygehus i 1974 og -75. I det hele taget gælder det, at virkeligheden generøst har leveret råmateriale til ofte strålende romaner om psykiatriske anstalter. Nævnes her skal blot Stefan Merrill Blocks *Stormen udenfor*, som er en skønlitterær (gen)fortælling inspireret af forfatterens bedsteforældres historie og bedstemoderens overgivelse af hendes mand til det i USA landskendte psykiatriske sygehus Mac-Lean Hospital ved Boston (data og journaler indgår i denne roman om morfarens liv på en psykiat-risk institution i 1962). Også svenske Sara Stridsberg har et afsæt som pårørende i romanen *Beckomberga. Ode til min familie* (2014). Her er det forfatterens far, som har været indlagt på det stockholmske Beckomberga, hvis institutionshistorie Stridsberg i foucaultsk ånd digter sammen med faderens karriere som patient og denne sygdomskarrieres betydning for hende som hans datter. Romanen er usædvanlig på den måde, at den i betydelig udstrækning fremstiller den store anstalt som et frirum for trængte sjæle.

OVERLÆGENS KONE...

Rollen som deltagerobservatør og leverandør af vidnesbyrd fra bag murene kan være meget forskel-lig, indbefattet noget så sjældent som at skrive en roman med baggrund i at være overlægens kone. På et nordisk seminar om magt og modmagt i psykiatrien i den danske græsrodsbevægelse *Galebe-værelsens* regi holdt forfatteren Jytte Borberg (1917-2007) således i 1983 en bemærkelsesværdig tale til et usædvanligt publikum bestående af tidligere og nuværende hospitaliserede ”gale”: ”Min baggrund for at skrive en bog som *Slaraffenland* og derfor være med her er, at jeg kender miljøet indefra. Jeg har boet på hospitaler for sindslidende i årevis, som lægekone [...] jeg har både hørt til og ikke til, jeg har været tæt på, men ingen indflydelse haft. Det samme gælder for hovedpersonen, Iris, i romanen” (Borberg, 1986).

De erfaringer, som Jytte Borberg fik i årene som lægefruer, har hun i romanen ønsket at overføre

Sociologen Tore Jacob Hegland

Forfatteren Jytte Borberg

til en solidaritet med andre enkeltbevidstheder, ”sådan at vi forstår, at vi er mange, der forsøger at frigøre os fra et pres, fra en fremmedgjorthed over for den verden, vi lever i.” I sin tale angreb ekslægekonen og forfatteren psykiatrien for at gøre de gale ”livløse, grå og ens”. Mellem overlægen og patienterne ”er der kun en afmålt, korrekt kontakt, som langt fra er menneskelig, fordi den er baseret på autoritet og magt.” I fællig med *Galebevægelsen* mente Jytte Borberg, at det er afmagten, der ligger bag såvel *Galebevægelsens* opståen, som det galeoprør, der indvarsles i romanen. Galekampen som de magtesløses kamp er lånt fra 1970’ernes virkelighed og skrevet ind i romanen, der foregår på Goffmans tid i 1950’erne.

Og ellers må det igen konstateres, at der er et nøje sammenfald mellem sociologiens og litteraturens kritik af institutionaliseringen af de psykisk syge. Mens Goffman beskrev ”vandringen fra person til patient”, er det Borbergs forhåbning, gennem skildringen af enkeltbevidstheder og et kollektivt oprør, at vandringen nu kan gå den modsatte vej. Som fremstillet af en af Goffmans efterfølgere, den svensk-franske sociolog Alain Topor, kan mennesker med alvorlige psykiske problemer kun hjælpes, hvis der sker et paradigmeskift, så ”vandringen fra person til patient” vendes om og bliver til ”vandringen fra patient til person” (Topor, 2005).

PSYKIATRI SOM STABILISATOR

Et afgørende og dramatisk omdrejningspunkt i *Stormen udenfor* er konens overdragelse af ægtemanden til psykiatrien (”På et sted som dette er regler alt”). Til trods for at hun flere gange står uforstående overfor overlægernes dispositioner omkring hendes mand og børnenes far, ender hun med at acceptere, at han forbliver tvangstilbageholdt på ubestemt tid i psykiatriens varetægt. Dette tema i romanen rækker uvilkårligt tilbage til Michel Foucault og hans *Galskabens historie i den klassiske periode*. Kort fortalt ser Foucault det som den medicinske institutions opgave at afløse religionen som stabilisator, idet den skal sørge for, at den enkelte borgers personlige angst bliver symboliseret i og overført til læge-patient-relationen. Anstaltens funktion bliver at være angstreducerende, i og med at den tilbyder ”de fornuftige familier” et institutionaliseret og veldefineret forhold til de gale. Angsten bliver delvis tæmmet, og der afgrænses mere eller mindre trygge handlingsområder, jf. det engelske mundheld ”When you name it, you tame it”. Med den psykiatriske nosologi har det udtalte og skræmmende fået et bekvemt navn, det vilde er blevet tæmmet og omgængeligt.

I *Stormen udenfor* dulmer kone og familie den dårlige samvittighed med, at lægerne jo ved bedst, og at folk nu en gang er på de psykiatriske sygehuse, fordi de er syge.

Dette er Erving Goffmans analytiske udgangspunkt: en indlæggelse medfører således ikke blot en voldsom følelse af forladthed hos den indlagte, men også en vandring fra person til patient. Den tragiske logik består i, at det officielle syn – at patienterne er der, fordi de er syge – bliver til de indlagte personers essens. Den psykiske sygdom bliver til en egenskab eller overstatus ved personen, som overskygger eller ligefrem dræber alle personens øvrige egenskaber.

Goffman taler om institutionens ”angreb på jeget”, ”rolleberøvelse” og ”den civile død”. Institutionens mange små og store krænkelse af personligheden, det dybe brud med den indlagtes hidtidige roller til fordel for frembringelsen af en ensartet gruppe psykisk syge pulveriserer i den Goffmanske dramaturgi den brogede forsamling af enkeltindivider med hver deres særpræg. Det syge bliver til det essentielle ved de indlagte og kommer til at klæbe til deres personer i al fremtid. En stigmatisering finder sted, jf. et andet centralt essay fra Goffmans hånd: *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity* (1963).

DE SKYGGELØSE

Goffman og Kesey, sociologi og roman, beskæftiger sig med, hvordan den psykiatriske institution ændrer de indlagtes sociale status og skæbne. Ligheden i det, de to forskellige diskurser observerer hver især, er påfaldende. Men mens sociologien fastholder og sammenfatter de spredte observationer i generaliserende begreber, baserer romanen sig på en vild og frodig fortælling om

konkrete personers gøren og laden. Romanen kan og må noget, som overskrider den faktuelle virkelighed på det psykiatriske sygehus. Den kan installere situationer, dialog, humor og ikke mindst oprør. Hvilket netop er det, som *Gøgereden* gør, samtidig med at romanen tager sig den frihed at lade fortælleren, halvblodsindianeren Høvding Kost (Chief Bromden), deklarerer allerede på de første sider, at hans fortælling om hospitalet – Den Store Sygeplejerske, vagterne, den 105 kilo tunge poker-spillende irske psykopat McMurphy og de andre drenge – ”er sandheden, selv hvis det ikke er sket.”

Romanen baserer sig på Høvding Kost, der ikke har sagt et ord i årevis, hvilket har fået anstaltens personale til at tro, at han er døv og stum – høvdingen er Keseys alter ego og hovedperson i romanen, hvilket Milos Forman lavede om i filmen, hvor Jack Nicholson som McMurphy er hovedfiguren. Romanens hovedtema og anstaltkritik, at de indlagte bare skal være der, de tildales ikke nødvendigvis, og der bliver ikke lyttet til dem, har et før og et udenfor anstaltens verden: som 10-årig oplever Høvding Kost, at en deputation bestående af to mænd i jakkesæt og en hvidhåret kvinde dukker uanmeldt op for at takserer hans og familiens indianerlandsby med henblik på dens overtagelse af regeringen. Selvom den 10-årige både taler og forstår engelsk, oplever han her for første gang det, som skal vise sig senere hen at være det typiske for hans liv i psykiatrien: ”Og de stiger ind i bilen igen og kører væk, mens jeg står der og spekulerer på, om de overhovedet på noget tidspunkt så mig.” (s. 202). At blive overset er ikke at blive set.

Positionen som ikkeeksisterende udnytter Høvding Kost senere i livet til fulde som deltagerobserveret i den stærkt oplyste institutions rum med de lange neonrør i loftet, der sørger for, at der ikke falder skygger. Høvding Kost er ”oppegående kroniker”, han fejer gulv, også når der ikke er noget at feje. Men med indlæggelsen af McMurphy rystes Høvding Kost af en udefrakommende kraft, fordi han pludselig indser, at med ham kommer den første latter, han har hørt i årevis. McMurphy indleder sit ophold med at konstatere, at de syge ikke ser særlig gale ud. Fra dag ét møder han de indlagte uden psykiatriens mellemkomst og prøver, når han vil have dem med på det ene eller andet brud på hospitalets regler, på at tale agiterende til deres normale sider: ”jeg er overrasket over, hvor normale alle I fyre er.”

McMurphy gør grin med, at den psykiatriske afdeling er som en fangelejr i kommunist-Kina, og han modsætter sig morsomt og kreativt at blive psykiatrisk defineret og dermed blive til den patient, som Den Store Sygeplejerske og hendes personale ønsker, at han skal blive. Romanen har med god grund dannet afsæt i hele den vestlige verden for diskussionen om, hvor grænsen mellem det normale og det gale kan trækkes – en agenda, som blev cementeret i forbindelse med Milos Formans filmatisering af bogen i 1975, hvor en charmerende Jack Nicholson for fuld udblæsning i rollen som McMurphy har svært ved at fatte, at diagnosen som psykopat skulle kunne underbygges af hans stærke trang til at slå og kneppe: Er det virkelig alvorligt, doktor, at bare fordi du mener, at jeg er overivrig med mine seksuelle forbindelser, så er jeg psykopat?

LATTERENS POLITIK

I såvel bog som film byttes der om på rollerne, så de gale er de normale og vice versa. Goffman taler om *identitetsanekdoter*, en række tilfælde han observerede, hvor klienter blev antaget for at være medlemmer af personalet og holdt fejlidentifikationen gående for en tid (og omvendt personale, som blev antaget for at være klienter). Et lattervækkende politisk højdepunkt i *Gøgereden* forekommer, da McMurphy efter en succes med at have arrangeret en af hans mange nye ”normale” begivenheder i anstalten ved siden af poker, væddemål, besøg af prostituerede osv., nemlig en basketballkamp, får en gruppe indlagte med på en gigantisk fisketur, hvor de enkelte sindssyge præsenteres for bådudlejer og andre borgere ude i samfundet som doktor dit og psykolog dat. I en kronik efter filmens premiere i København med titlen *Latterens politik* (Dagbladet Information, juni 1976) beskrev jeg McMurphy-figuren som en blanding af en Jesus-figur og en tegneseriehelt. Mens Jesus’ tolv apostle drog ud og forkyndte hans lære, tog McMurphy tolv medpatienter med ud i verden for at ydmyge den psykiatriske anstalt med latter og et grovkornet Bakhtinsk karnevalistisk oprør, hvor den herskende klasse i det mindste for en dag var patienterne.

Den store mester i opstilling af sådanne omvendte verdener er selvfølgelig Dario Fo, som i et teaterstykke om det psykiatriske hospital har vendt magten på hovedet, så det er patienterne, der er overlæger, og overlægerne patienter. Den nu 89-årige Fo har netop i Italien udgivet en bog om Danmarkshistoriens skøreste konge, Christian 7., som Fo har en helt anden opfattelse af end den gængse. Hans bog er således skrevet på baggrund af en fascination af den usædvanlige og i Fos optik begavede konge, jf. også Per Olov Enquists positive og alternative fremstilling af Christian 7. i romanen *Livlægens besøg*.

De mange ”practical jokes” i *Gøgereden* både fremprovokeres af institutionens sociale struktur og er et angreb på denne struktur. *Latterens politik* er en politik vendt mod det lægelige hierarki og de bornerte normer for normalitet, som det værner om. McMurphy forbavses over, at medpatienterne er bange for at løse op og le: ”Ved I hvad, det var det første, jeg lagde mærke til ved dette her sted. At der ikke var nogen som lo. Jeg har ikke hørt en ægte latter, siden jeg kom ind ad den dør, er I klar over det? Mand, når du mister din latter, mister du fodfæstet.”

Således en psykopats lattermanifest. Til forskel fra sociologien kan romanens outsider pege på håb og oprør, idet romanens mulighed indbefatter den utopiske forestilling – og dermed håbet om, at tingene kan være anderledes. Det er ikke litteraturens opgave at komme med evidens og svar, endsige forklaring. Hvad den kan og gør, er at stille gode spørgsmål og stå i det åbne. Med det formål at udvide det sproglige fællesskab henvender Nils Christie sig i den lille befriende og frimodige bog *Små ord for store spørgsmål* (2009) direkte til psykiaterne med den opfordring, at de i stedet for at betjene sig af monopoliserede professionsord med klæbende kategorier (”Ord kan åbne, men også sperre”) burde benytte mere fortællende former, der som i romanen giver plads til den enkelte. Christie er kritisk overfor psykiatriens forenkling af individuel kompleksitet: ”Skulle psykiaterne ha noen rolle, måtte det bli som formidlere av kompleksiteten i hvem den annen er. De burde skrive små noveller om personene de møtte.”

AFSLUTNING

Det Ethiske Råd i Danmark, en institution uden egentlig magt, men med megen besindighed og fornuft adresseret til ikke mindst Sundhedsvæsenet, har besluttet at sætte nogle etiske spørgsmål vedrørende diagnoser, primært psykiatriske som depression og ADHD, til debat. Omgivelsernes perceptioner er styret af deres forventninger og det, de ved om en person. Spørgsmålet er, om vi ser anderledes på et menneske, når vi får at vide, at det har en psykiatrisk diagnose? Er det tilfældet, kan det komme på tale at destabilisere kategorierne og dermed diagnosernes magt. Rådets arbejde i 2014 har samlet sig om nogle kernepunkter, som dels vedrører, at kompleksiteten med diagnosen forsimples, på en måde som gør, at de diagnosticerede ikke kan identificere sig med diagnosen. Patienten opfattes som værende en sygdom i en sådan grad, at den særegne person(lighed) ugyldiggøres. Flere og flere protesterer over den måde, som psykiatrien har omskrevet dem på. Den skygge, som diagnosen kaster, forekommer således at have vokset sig større end personen – nomen est omen, navnet er et varsel.

I romanerne er det klart, at håndfast diagnosticering fjerner forskellige aspekter af en personlighed. Det Ethiske Råd finder gennem samtaler med patienter og brugere i tråd hermed, at mange brugere beklager, at deres rige indre liv forvandles til en diagnose, i hvilken de ikke kan genkende sig selv. Med risiko for at blive stemplet som havende en manglende realitetsopfattelse er brugerens stemmer og krav på at have en mening om, hvem de selv er, trængt igennem til offentligheden. I det mindste i Det Ethiske Råd er det blevet taget alvorligt, at diagnosen som navn på en psykisk sygdom kan medføre, at de navngivne/diagnosticerede vokser sammen med navnet/diagnosen og tilpasser sig diagnoselivets iboende lovmæssighed med for eksempel livslang mediciner.

Det psykiatriske sprogs natur underminerer i sig selv den betydning, som det forsøger at fremme. Og forholdet mellem ordene og tingene er endvidere ikke, som etiketteringsteorien hævder, at ordene eller begreberne skaber tingene. Det modsatte kan nærmere siges at gøre sig gæl-

dende, idet ordene (de psykiatriske kategorier) her i stedet fjerner sig fra tingene (individene). Sindslidelse er med andre ord fremmedgjort galskab.

For at kunne tage livtag med Primo Levis ønske om at nå frem til at dømme enhver efter ”hvem han selv er”, skal vi altså gå til romanen, ikke psykiatrien.

Dette har med sproget at gøre. Men der er jo også en social virkelighed domineret af hårdnakkede kendsgerninger, som der skal kæmpes imod. Som Richard Sennett viser, kommer vi ikke til at behandle folk med respekt ved at give ordrer om, at det skal være sådan. Der må opbygges en gensidig anerkendelse. Denne opbygning involverer den personlige karakters såvel som samfundsstrukturens komplekse detaljer.

Hvordan kan den stærke vise sin respekt for dem, der er bestemt til at forblive svage? Med Sennett kan der svares, at lighed og autonomi, ”respektens politik”, består i at acceptere hos andre, hvad man ikke forstår hos dem.

REFERENCER:

- Ambjørnsen, I. (1981). *23-salen*. Oslo: Cappelen.
- Barnes, M. & Berke, J. (1972). *Mary Barnes – to beretninger om en rejse gennem sindssygen*. København: Rhodos.
- Behan, B. (1958). *Borstal Boy*. London: Hutchinson.
- Block, S. Merrill (2011). *Stormen udenfor*. København: Tiderne Skifter.
- Borberg, J. (1982). *Slaraffenland*. København: Rosinante.
- Borberg, J. (1986). ”Slaraffenland”. Tale ved galeseminar om ”Magt og modmagt i psykiatrien”. I: Bonde, Chr. m.fl. (red.). *Gale mod MAGT mod gale*. København: Forlaget Amalie.
- Christie, N. (2009). *Små ord for store spørgsmål*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Foucault, M. (2003). *Galskabens historie i den klassiske periode*. København: Det lille Forlag.
- Goffman, E. (1961). *Asylums. Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. New York: Doubleday.
- Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. New Jersey: Prentice hall.
- Grimsrud, B. (2011). *En dåre fri*. København: Gyldendal.
- Hegland, T. J. (2005). Rapport fra en lukket afdeling. I: *Social Kritik* nr. 97, 2005.
- Johansen, H. (1900/2013). *Hinsides – en psykologisk Redegjørelse*. København: Gladiator.
- Kesey, K. (1962/1971). *Gøgereden*. København: Borgens Forlag.
- Løchen, Y. (1965). *Idealer og realiteter i et psykiatrisk sykehus*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sennett, R. (2003). *Respekt i en verden af ulighed*. Gjern: Hovedland.
- Strandgaard, C. (2014). *Hans*. København: Gladiator.
- Stridsberg, S. (2014). *Beckomberga. Ode til min familie*. København: C&K Forlag.
- Topor, A. (2005). *Fra patient til person – hvad hjælper mennesker med alvorlige psykiske problemer?*. København: Akademisk Forlag.

Artiklen er publiceret i en ny norsk antologi og gengives her med venlig tilladelse af Gyldendal Akademisk i Oslo.

SOCIALPSYKIATRI

**15 essays af norske forfattere
som professorerne Marit Borg,
Bengt Karlsson samt finske Jaakko Seikkula
og danske Benny Lihme.**

**Bengt Karlsson (red.):
Det går for sakte...
i arbejdet med psykisk helse og rus.
262 sider, Gyldendal Akademisk.**

